

Tömöry Miklós

Nemzeti önreprezentáció egy többnemzetiségű városban és azon túl Szerb beszeda Pesten 1867-ben¹

Bevezetés

1867 elején Buda és Pest polgárai egy politikai és kulturális eseményekben igen gazdag időszakot éltek át. Ahogy az a farsangi időszakban szokásos volt, szakmai és hallgatói szerveződések, illetve a nemzeti kisebbségek számos bált és estélyt rendeztek. Ugyanakkor tartott a Ferenc József által összehívott országgyűlés, ahol a neoabszolutizmus és a provizórium tíz éve után tárgyalások folytak a jövőbeli alkotmányos és kormányzati rendszerről. 1867 januárjában a duális állam működésének fő pontjai – az osztrák és magyar kormányok szerkezete, azok hatáskörei, valamint a közös had- és külügy kérdése – a tizenötös albizottság munkája, valamint Andrassy év eleji bécsi tárgyalásai nyomán immár kikristályosodtak.² Februárban az uralkodó kinevezte az 1848–1849 óta elsőként felálló felelős magyar kormányt, mely hamarosan kezdeményezte a kiegyezést. Egy olyan időszakról beszélhetünk tehát, amelyet meghatároztak a magyar állam és az uralkodó Habsburg-dinasztia viszonyát érintő tárgyalások. Formális és informális megbeszélések azonban nem csak a magyar nemzeti elit és az uralkodóház képviselői között zajlottak. A szlovák, román, horvát és más nemzeti mozgalmakat képviselő országgyűlési tagok szintén jelen voltak Pest-Budán, és igyekeztek a Magyar Királyság jövőbeli alkotmányos berendezkedését e közösségek számára kedvező módon befolyásolni. Így a szerb politikusok is erre törekedtek, köztük Svetozar Miletić, az új pesti szerb liberális hírlap, a *Zastava* (Lobogó) alapítója.³ Számos ifjú értelmiségi – többnyire az egyetem hallgatói – is bekapcsolódtak a politikai életbe. Ezen körülmények között a „szerb egyetemi ifjúság” január 26-a (a Julianus-naptár szerint január 14-e) estjén úgynevezett szerb beszédát (*srpska beseda*) rendezett. A szervezőbizottság felhívásokat

¹ Jelen írás a következő angol nyelvű publikáció magyarra fordított és kissé átdolgozott változata: TÖMÖRY, Miklós: National Self-Representation in and beyond a Multinational City. A Serbian “Beseda” in Pest in 1867. In: *Identity, Nation, City: Perspectives from the TEMA network*. Eds: IRA, Jaroslav – JONG, Jan de – TARAFÁS, Imre. Budapest, Atelier, 2015. 153–166. Az esszé az 1860 és 1867 közti pest-budai „szerb” kulturális eseményeket feldolgozó kutatásomon alapszik, melyet az ELTE, a prágai Károly Egyetem és a párizsi École des hautes études en sciences sociales közös TEMA Erasmus Mundus mesterszakán folytattam Erdősi Péter, Jaroslav Ira és Marie-Vic Ozouf-Marignier vezetésével.

² LXXXIX. Országos ülés 1867. január 26-dikán. In: *Országgyűlési Napló, 1867*. 175–177.; ESTÓK, 2004. 259.

³ Уредништво „Заставе”: Проглас и позив. *Застава*, 1. (1866. február 9.) 1. sz. [1.]

tett közzé a hírlapokban kiemelve, hogy az est bevételét jótékony célra fordítják.⁴ Ez a beszeda immár a negyedik volt az 1860-as években. Az események szerb, magyar, egyéb szláv és más dalokból, versekből, rövid beszédekből és táncokból álltak, a dalokba és táncokba a közönséget is bevonták. Jelen rövid írás az 1867-es beszeda mikroszintű elemzéséhez nyújt szempontokat. Munkám a budai és pesti kulturális eseményekről folytatott, elsősorban magyar és szerb nyelvű sajtótermékekben fellelhető tudósításokon, hirdeteményeken alapuló kutatásom egy szeletének tekinthető. A pest-budai szerb nemzeti kulturális életnek, intézményeknek és sajtónak a kiegyezés évében már hosszú történelme volt, melyet érdemes e ponton röviden felidézniük.

Buda és Pest mint a szerb nemzeti mozgalom központjai

A neoabszolutista közigazgatás által megszervezett 1850-es census a későbbi Budapest területén csupán 2205 főnyi szerb népességet számolt össze. Ez az összlakosság mindössze 1,4%-át jelentette az 54,53%-nyi német, 36,76%-nyi magyar, 5,1%-nyi szlovák és 0,4%-nyi horvát (illír) népességhányad mellett.⁵ Bár az adatsor modern tudományos értelemben vett megbízhatósága (módszertana, az etnikai kategóriák alkalmazása stb. tekintetében) megkérdőjelezhető, egyértelműen kimutatható, hogy az elemzett beszeda idején a budai és pesti szerbek a multiethnikus város lakosságának elenyésző részét tették ki. Ugyanakkor a helyi szerb nemzeti mozgalom és kulturális intézményeinek jelentősége messze túlmutatott a közösség demográfiai súlyán. Az 1820-as évektől kezdve Buda és Pest számított a szerb nemzeti mozgalom legfontosabb központjainak, itt adták ki a legrégebbi rendszeresen megjelenő tudományos és irodalmi folyóiratot is (*Serbskij letopis* [Szerb Évkönyv], 1824). E periodika támogatására jött létre *Matica srpska* (azaz Szerb Méhkirálynő vagy Szerb Anyaméh) elnevezéssel az a tudós társaság, mely fokozatosan egyfajta tudományos és művészeti akadémiává vált. Az intézmény később mintául szolgált egyéb szláv (horvát, cseh, szlovák, szorb stb.) Matica egyesületek számára.⁶ A pest-budai szerb kultúrát alakító számos jelentős diák és *Bildungsbürger* közül ki kell emelnünk Tököly Szávát (Sava Tekelija, egyes források a magyarosított Sebő néven említik, 1761–1842), a szerb nemzeti törekvések patrónusát és a pesti szerb diákotthon alapítóját. Ezen, alapítója után utóbb Tökölyanum (*Tekelijanum*) névre keresztelt intézmény később fontos szerb (nem egyházi) közösségi központtá vált, többek között otthont adva a Szerb Maticának, különféle folyóiratoknak és egyesületeknek, va-

⁴ A táncvizsgálommal egybekötött szerb beszeda... Ujdonságok. *A Hon*, 5. (1867. január 20.) 17. sz. [3.] Az előző évekkel ellentétben nem találtam konkrét adatot az ez évi bevétel felhasználásáról. Az ezelőtt megrendezett három beszeda bevételeit a nemrég meghalt Vuk Stefanović Karadžić „emlékművére” (feltehetőleg a bécsi Sankt Marx-temetőben álló sírkövére), a fiatal újvidéki Szerb Nemzeti Színház, valamint a pest-budai szerb diákok támogatására költötték. A szerb beszeda. *Magyar Sajtó*, 10. (1864. november 29.) 273. sz. 1282.; Beszeda. Ujdonságok. *A Hon*, 3. (1865. február 19.) 41. sz. [3.]; A buda-pesti szerb ifjuság... *Magyar Világ*, 2. (1866. január 27.) 21. sz. [3.]

⁵ Kocsis, 1994. 301.

⁶ Ujicsics, 1997. 96–100.

lamint a közösség kisebb eseményeinek, ünnepélyeinek.⁷ Pest szerb művelődés-történetben betöltött jelentőségét szintén bizonyítja, hogy a 19. század első felében többek között itt is zajlottak azok az új szerb helyesírás és a szlavenoszerb változat helyére lépő irodalmi nyelv körüli viták, melyeket Vuk Karadžić reformjának támogatói és ellenzői folytattak.⁸

A modern nemzetépítés néhány elmélete segít ezt a jelentőséget tágabb kontextusba helyezni. Miroslav Hroch cseh történész ezen időszakot a nemzetté válás „A” szakaszaként jellemzi, amelyre jellemzőek a tudományos-filológiai mozgalmak, a nemzeti nyelv normalizálására és a nemzeti történeti narratíva megalkotására irányuló törekvések.⁹ Hrochhal egybehangzóan Benedict Anderson „európai szótári forradalomként” hivatkozik az „elképzelt közösségek” építésének e korai szakaszára.¹⁰ A Magyar Királyság legfontosabb városi központjainak egyikeként Pest-Buda különleges szerepet játszott a régió nemzeti mozgalmi, így a magyar, szlovák, szerb és román nemzetépítések esetében is. Alexander Maxwell ebből kiindulva nevezi e teret „szláv városnak” rámutatva a „városi infrastruktúra” (*urban infrastructures*, így az egyetem és annak nyomdája), továbbá a nemzeti szervezetek és azok etnikai hátszágai (a Magyar Királyság szerb lakta területei) közti összefüggésekre.¹¹ Egy másik inspiráló elmélet Csáky Móric (Moritz Csáky) nevéhez kötődik, aki monográfiájában a művelődéstörténet szemszögéből elemzi Bécset és a régió további városi tereit. A szerző e városokat kulturális interakciók tereiként írja le, ahol (cseh, szlovén, magyar stb.) nemzeti városi kulturális miliók jöttek létre. Ezek interakciójára fókuszálva vezeti be a *metszéspont* (*Schnittstelle*) fogalmát. Csáky metszéspontokként jellemzi például a kávéházakat vagy egyes újságok szerkesztőségeit. Továbbá hangsúlyozza a miliók kreativitásra sarkalló egymásra hatását. Az így létrejövő kulturális összefonódások (*Verflechtungen*) egy dinamikusan változó, hibrid városi teret (egy kulturális *mélange*-ot) hoznak létre.¹² E tanulmány ebben az elemzési keretben, a pest-budai szerb milióhoz kapcsolódó fontos eseményként mutatja be a beszédát, melynek programjára és fogadtatására ugyanakkor – mint azt látni fogjuk – jellemzőek a fent említett kulturális összefonódások.

Fontos, hogy hivatkozzunk arra a törésre, amely a városi milió fejlődésében következtetett be az 1848-as magyar és szerb forradalmak korai szakaszában. A pesti forradalmi események kezdetén a Tökölyanum diákjai kifejezték szimpátiájukat

⁷ KOVAČEK, 1997. 103–104.

⁸ Jakov Ignjatović szentendrei szerb író magyarul is megjelent memoárjaiban részletesebben ír a szerb irodalmi nyelvvel kapcsolatos pest-budai vitákról: IGNJATOVIĆ, (1953). 20–21.

⁹ HROCH, 2000. 7–8. Hroch a szerb nemzetépítési folyamatot az 1804-ben és 1815-ben az Oszmán Birodalom belgrádi pasalikjában kitört felkelésekből kiindulva kategorizálja. A szerző szerint ezen események által öltött a nemzeti mozgalom tömegjellegét még a civil társadalom vagy az alkotmányozás előtt. Jelen kutatás a Habsburg birodalombeli szerb mozgalomra koncentrálna, mely a szerb össznépesség másik felét fogta össze. Az Oszmán Birodalomtól társadalmi-politikai tekintetben jelentősen különböző Habsburg Birodalom a szerb civil társadalom fejlődésének volt fontos színhelye (kulturális intézmények alapítása, könyvek és folyóiratok publikálása révén). Ebben az értelemben beszélhetünk a szerb nemzetépítés duális jellegéről; két, különböző társadalmi, politikai és jogi környezethez kötődő hagyományról.

¹⁰ ANDERSON, (1991). 79.

¹¹ MAXWELL, 2005. 45.

¹² CSÁKY, 2010. 13., 149–153. A tanulmány írása idején Nádori Lúcia fordítja magyarra a hivatkozott monográfiát.

a magyar nemzeti mozgalommal, egyszersmind megfogalmazták saját, kollektív autonómiaigényüket. A magyar forradalmi kormányzat azonban nem fogadta el a szerb követeléseket, melyekre az egységes magyar nemzet elleni támadásként tekintett.¹³ A konfliktus gyorsan eszkalálódott; a „májusi (nemzet)gyűlés” (*Majska skupština*) proklamálta a Szerb Vajdaságot, majd kitört a délvidéki fegyveres felkelés. Tíz évvel a véres harcok után, az 1860-as években azonban a magyar és a szerb nemzeti mozgalom (különösen ezek liberális szárnyai) közti viszony jelentősen javulni kezdett. A szerb városi miliő kapcsán a fejlődés két irányát figyelhetjük meg. Egyrészt számos kulturális eseményt rendeztek, a szerb irodalmi élet és a sajtó fellendült. Költők és írók új generációja (köztük a Tökölyanum növendékei) keresett magának új művészeti önkifejezési formákat, többek közt a beszédét. Ugyanakkor megfigyelhető a pest-budai szerb nemzeti mozgalom és intézményeinek hanyatlása. 1864-ben, az elemzett beszeda előtt nem sokkal, a Matica újjáalakult Dél-Bácska legjelentősebb városában, Újvidéken, érvényt szerezve ezzel a székhelyváltást előirányzó 1851-es döntésnek.¹⁴ Újvidék már annak 1861-es alapításától kezdve otthont adott a Szerb Nemzeti Színház társulatának, valamint számos szerb újság és folyóirat szerkesztőségének. A szerb nemzeti mozgalom súlypontjának délre tolódása a nemzetépítés új szakaszát jelzi, melyben immár egyértelműen nem Pest játssza a főszerepet. E folyamatot is figyelembe kell vennünk a beszeda elemzése során.

A beszeda jellemzői

Noha a kulturális és oktatási intézménytörténet, illetve irodalomtörténeti munkák figyelmet szentelnek a pest-budai beszédáknak, ritkán jelennek meg a történetírás önálló tárgyaiként. A téma iránt érdeklődő kutató elsősorban Božidar Kovaček munkáira támaszkodhat; a Tökölyanum történetével foglalkozó monográfiája beszámol az 1865-ös beszédéről.¹⁵ Póth István a „magyar–szerb kapcsolatok gyümölcsöző éveiről” írt tanulmánya említi az 1864-es első beszédét és annak fogadtatását.¹⁶ Mindazonáltal keveset tudni a *beseda* vagy *besjeda* kifejezés használatának kezdetéről. Valószínűleg a szótó ószláv eredetű, jelentése: beszél, mond. Kapcsolatba hozható a kifejezés a latin *oratio* és a bizánci *homilium* és *dialogosz* szélesebb kontextusával is.¹⁷ A beszeda mint műfaj elemzett formában és a szerb kontextusban történő használatára 1863-ból találtunk példát, amikor a közép-bácskai Szenttamás (Sentomaš, mai hivatalos szerb nevén Srbobran) falu szerb közössége kulturális estélyt mutatott be Újvidéken, a régió központjában.¹⁸ Így 1864. november 26-án, amikor Pest-Buda először adott otthont hasonló eseménynek, a beszeda viszonylag

¹³ KOVAČEK, 1998. 38–39.

¹⁴ VISY, 1996. 48.

¹⁵ KOVAČEK, 1997. 109–112.

¹⁶ PÓTH, 1982. 305.

¹⁷ ŽIVKOVIĆ, 1985. 73. Érdekes lenne a kutatást kiterjeszteni a kifejezés használataira az egyes szláv nyelvek és nemzeti mozgalmak esetében. Például nem sokkal az első (pest-budai) szélesebb közönségnek szóló beszeda után hasonló, ám össz-szláv eseményt rendeztek Bécsben. Lásd: Eine „Beseda” des slavischen Männergesangsvereins in Wien. *Slavische Blätter*, [n. a.] (1865) 1. sz. 53–54.

¹⁸ Сентомашка беседа у Новом Саду. *Даница*, 4. (1863. február 10.) 6. sz. 93–95.

új szórakozási formának számított. Ezzel az első pesti beszédával a kevéssel azelőtt elhunyt bécsi íróra és nyelvújítóra, Vuk Stefanović Karadžićra emlékeztek.¹⁹ Ez volt ugyanakkor az egyetlen alkalom 1867-ig, amikor nem a januári és februári báli időszakban került megrendezésre egy pesti beszeda. Az általunk vizsgált 1867. január 26-i beszeda dátuma kapcsolódik Szent Száva középkori hercegnek, a szerb ortodox egyház alapítójának, az iskolák és általában az oktatás védőszentjének napjához, január 27-éhez és az ekkor tartott egyházi ünnepségekhez. A szervezők ugyanakkor kihasználták a lehetőséget, és megemlékeztek egy másik Száváról, a fent említett Tökölyről, a szerbek „nagy jótevőjéről” (*veliki dobrotvorac*), a szerb oktatásügy támogatójáról, akinek az emléke kifejezetten kapcsolódott Budához és Pesthez. Így a „Szávák” egyetlen narratívát alkottak, s összekötötték a távoli és közeli múltat, ennek a narratívászerkesztési lehetőségnek a felismerése pedig a nemzetépítések alapvető mozzanataként értelmezhető.²⁰

Az eseményt először január elején hirdette meg a Ljubomir Nenadović által vezetett, a Tökölyanum épületében székelő kilenc tagú szervezőbizottság.²¹ A szervezők önmagukat „*pest-budai szerb ifjúságnak*” nevezték. Božidar Kovaček Tökölyanumról írt monográfiájában utal a beszédak előzményeire: a kollégiumban tartott iskolán kívüli foglalkozások lépésről lépésre állandósultak, fokozatosan fejlődtek rendszeres kreatív irodalmi műhelymunkává. 1861-ben alakult meg e tevékenység intézményesüléseként a Preodnica (Előrs) irodalmi kör, mely ösztönözte tagjait, hogy tegyék közzé írásaikat a számos pesti és újvidéki periodikában.²² E társaság szintén nagy hangsúlyt fektetett a hasonló szerveződésekkel való kapcsolatfelvételre és tevékenységeik összehangolására; az így létrejövő hálózat kiterjedt a szerbek lakta országokra és a szerb diaszpórára is. Munkássága ismeretében érthető, hogy a Preodnicát 1866-ban az újvidéki és belgrádi központú, nagyrészt liberális politikai irányultságú Egyesült Szerb Ifjúság (Ujedinjena omladina srpska) ernyőszervezet alapító tagjai közt találjuk.²³ Az „ifjúság” e korszakban játszott jelentőségét aláhúzza a szerb történeti diskurzusban alkalmazott „ifjúság kora” (*omladinsko doba*) elnevezés, mely az irodalomtörténetben egybeesik a szerb romantika előretörésével.²⁴ Tehát ugyan igaz, hogy a beszeda szervezői intézménytől függetlenül hivatkoznak magukra pest-budai szerb ifjúságként, de e kifejezés a fent vázlatosan bemutatott kontextusban értelmezendő.

A beszeda helyszínéül egy igen tekintélyes, szórakozóhelyként is üzemelő épületegyüttes, a városligeti lövölde (*strelište*, *Schießstätte*) szolgált. Az épületet 1840-ben avatták fel, és azóta szakmai és nemzeti szervezetek, valamint általában a nagypolgárság használta ünnepélyeinek, összejöveteleinek helyszínéül.²⁵ Rendelkezésre állt a lövölde udvara és számos terem, így ideális volt a beszeda megrendezésére, melynek programjában többek közt táncmulatság és vacsora is szerepelt.

¹⁹ KOVAČEK, 1997. 109.

²⁰ HROCH, 2000. 10.

²¹ A budapesti szerb ifjúság... Ujdonságok. *A Hon*, 5. (1867. január 3.) 2. sz. [3.]

²² KOVAČEK, 1997. 103–105.

²³ SUNDHAUSSEN, 2007. 131.

²⁴ Lásd Jovan Skerlić irodalomtörténész nagy hatású monográfiáját az „ifjúságról és irodalmáról”: SKERLIĆ, 1925.

²⁵ TÓTH, 1981. 208.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a helyszínnek nem volt semmilyen különleges szerb kötődése vagy jelentősége. Ideális volt ugyanakkor arra, hogy reprezentálja a szerb nemzeti identitást egy olyan helyen, amely *kívül* esett a pest-budai szerbség bevett terein. A beszédát zárt rendezvényként hirdették meg, tehát azon meghívott személyek vehettek rajta részt, akik megfizették a belépő árát, vagy annál többet is adakoztak a „jótékony célra” (mely célt ebben az évben nem neveztek meg az újságok). A részvétel ily módon nyilvános jótékony aktussá (is) vált, az összegyűjtött összeget később nyilvánosságra hozták a sajtóban.²⁶ Az est programját körülbelül egy héttel korábban tették közzé. Az első rész tizenegy számból állt, melyek a műfajok széles spektrumát fedték le. Az est kezdetén a diákok kórusa elénekelt az *Usklinimo s ljubavlju* (Szeretettel ujjongunk) kezdetű Szent Száva-himnusz, illetve a programot egy másik kórusmű zárta ezzel keretbe foglalva az első részt.²⁷ Messze a leghosszabb eleme volt a programnak Stevan V. Popovićnak, a pesti szerb iskola felügyelőjének szerb nyelvű előadása a „szerb nemzet lehetséges haladásáról”. Mint a *Fővárosi Lapok* tudósítója ennek kapcsán rosszállóan megjegyzi, a magyar látogatók nem értették a hosszú beszédet.²⁸ A program hetedik műsorszámaként a szentendrei Huzsvég Ilka (Jelena Hužvik) szavalta Jovan Jovanović Zmaj *Ranjenik* (Sebesült) című költeményét. Egyébként a program számos zeneművet tartalmazott; dalokat, kórusműveket, kamarazenét. Ezek különböző nemzeti kultúrákhoz köthetők, és mint ilyenek az adott nemzeti mozgalmak felé tett gesztusoknak tekinthetők. Fontos továbbá aláhúzni a szerb népdalok szerepeltetését, melyeket ugyanakkor „szofisztikáltabb” kamarazenei változatban adtak elő. Egyéb (nem szerb) szláv nemzeti darabok is szerepeltek a műsorban, így a szlovén orgonista és zeneszerző Gregor Rihar *Savica* és a cseh Václav Jindřich Veit *Na Prahu!* (Fel, Prágára!) című darabjai. Az est egyik számként Helvey Ilka előadta Zimay László és Lendvai Márton két dalát. A műsorszámok további része olyan darabokból állt, melyek sokkal inkább a kor általános zenei ízlését tükrözték, mintsem valamilyen politikai jelentőséggel bírtak volna (Mendelssohn, Briccieli, Liszt *Tannhäuser*-átirata). Az est második felét egy bálszerű multság tette ki, melynek táncrendjében egy szokványos bállal ellentétben szerepeltek szerb és magyar táncok is (koló, csárdás, parstinka, szmederevka, oró).²⁹ Még egy nagyikindai dudás is közreműködött a multságban, mely hajnalig tartott.³⁰ Összegezve elmondható, hogy a beszéda igen heterogén szórakozási formának számított, mely programjában ötvözte a kor „magas” és népi kultúráját, egyszersmind a szerb és egyéb nemzeti mozgalmak szimbolikáját. A továbbiakban az 1867-es beszéda három olyan aspektusát vizsgálom, amelyek figyelembe vételét a kor egyéb, hasonló pest-budai kulturális eseményeinek – így magyar, román és szlovák bálók – tanulmányozása során is érdemesnek tartom. Elsőként a nemzeti identitásképzés szempontját emelem ki, majd a beszédát mint a közösségi önreprezentáció eszközt elemzem, végül megemlítem az esemény néhány (aktuál)politikai aspektusát.

²⁶ Подлистак-Гласник. *Матица*, 2. (1867. február 20.) 6. sz. 119.

²⁷ A táncvizsgálommal egybekötött szerb beszéda... Ujdonságok. *A Hon*, 5. (1867. január 20.) 17. sz. [3.]

²⁸ Két báléj. *Fővárosi Lapok*, 4. (1867. január 29.) 24. sz. 95.

²⁹ A táncvizsgálommal egybekötött szerb beszéda... Ujdonságok. *A Hon*, 5. (1867. január 20.) 17. sz. [3.]

³⁰ Подлистак-Гласник. *Матица*, 2. (1867. február 20.) 5. sz. 119.

*Elemzési lehetőségek***A beszeda mint a nemzetépítés fóruma**

Mindenekelőtt fontos aláhúzni, hogy a kortárs szerb közbeszédben a beszeda jelentősége túlmutatott a pusztán eseményeken, és a nemzeti eszme ünnepeként, a művészi önkifejezés új formájaként, valamint egyfajta kulturális stratégiaként is hivatkozási alapul szolgált. Ennek megfelelően egy szélesebb diskurzus is kialakult az események körül, mely a beszédát általában egy mély gyökerekkel rendelkező szerb hagyományként, egyszersmind a nemzet jövőjének zálogát mutatta be. Az 1864-es első pesti beszédára reagálva az ifjú költő, Laza Kostić *Beseda* címen publikált egy igen szokatlan verset, pontosabban egy versciklust, mely felidézi a szerb nemzeti narratíva számos jelentős mítoszát és történetét. A versben megjelenik „Beszeda”, egy allegorikus női figura, majd mesél a szerb múlt fontos mozzanatairól és az üzenete továbbadásának fontosságáról.³¹ A vers felépítésének gazdag formavilága így reflektál a beszeda ünnepélyes epikus, lírai és zenei sokszínűségére.

Ezen a ponton azonban térjünk vissza az este harmadik műsorszámához, Stevan V. Popović előadásához, melynek tartalmáról sajnos csak vázlatos leírást tudunk adni az újvidéki *Matica* folyóirat alapján. Popović kiemelte, hogy a szerb nemzet előrehaladása csak akkor lehetséges, ha a szerbek megőrzik a nemzeti erkölcsöket és tudatot, ellenkező esetben a nemzet hanyatlásnak indul.³² Ezzel a mondanivalóval csengenek össze a szervezőbizottság tagjának, Đorđe Zvekićnek gondolatai, aki a pesti *Zastava* három egymást követő számában tette közzé *Srbske besede* (Szerb beszédák) című esszéjét.³³ E cikkekben a szerző gyakorlati tanácsokat ad hasonló események szervezőinek, valamint azok általános leírásával is szolgál. Azonban az esszé legizgalmasabb része az eleje, mely a beszédakat a szerb történeti narratíva tágabb perspektívájába emeli. Zvekić szerint tehát a beszeda a „tisztá” szerb kultúra megjelenési formájának, a szerb nemzet hagyományai városi környezetben való folytatásának tekinthető.³⁴ Zvekić egyértelműen a bálók és a német nyelvű városi kultúra más formái ellen emel szót. A szerző a „német” bálókát erősen szatirikus nyelvezettel, német kifejezésekkel átszőve festi le, egyfajta közös tapasztalatra is célozva: „*És nem szükséges arról beszélnem, hogy mi történik a bálókön; mindannyian jól tudjuk, hogy a perverz játékokban ott gyakran elvesztik az egészségüket – és a becsületüket is.*”³⁵

A Zvekić által egyébként cseh eredetűnek tartott beszeda műfaja e kontextusban a fent vázolt veszélyekre adott ellenreakcióként jelenik meg; a szerb és szláv hagyományok megelégeként és ápolásaként egy többnemzetiségű városi környezetben. A fent említett, a német városi kultúrára a „másikként” való utalás kiszélesíti a beszeda programjának értelmezési keretét, és a magyar és szláv dalok az e közösségek felé tett pozitív gesztusokként értékelhetők. A német kultúra „másikként” való bemutatását ellenpontozza tehát, hogy a beszédák kapcsán magyar és szláv csoportok

³¹ КОСТИЋ, 1865. 144–158.

³² Подлистак-Гласник. *Матица*, 2. (1867. február 20.) 5. sz. 119.

³³ ZVEKIĆ, 1867.

³⁴ ZVEKIĆ, 1867. (1867. január 10.) 4. sz. [1-2.]

³⁵ ZVEKIĆ, 1867. (1867. január 10.) 4. sz. [1.]

kiemelten, a nemzet „barátaiként”, „szövetségeseiként”, akár „testvéreiként” jelennek meg ezen a nemzetépítés szempontjából figyelemre méltó eseményen.

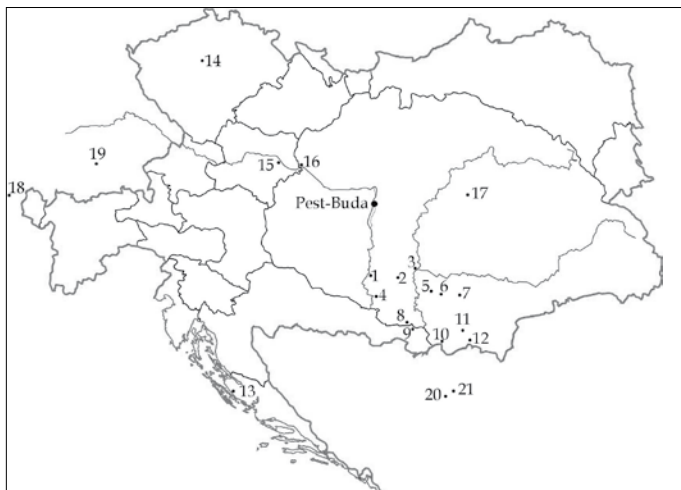
A beszeda mint az önreprezentáció médiuma

A beszédak egyértelműen a társadalom felsőbb rétegeinek, a magyar, szerb és egyéb nemzeti elitiek szórakozásának számítottak. A résztvevők száma is korlátozott volt; csak előre kiválasztott meghívottaknak volt lehetőségük jegyet váltani az eseményekre. A beszédak exkluzív jellege ellenére hírlapok és folyóiratok tudósítottak az alkalmakról, és a szervezők igyekeztek szélesebb nyilvánosságot biztosítani számukra, láthatóvá tenni azokat. A tudósítások messze túllépték a város és az állam határait. Nem csak pest-budai periodikák és nem csak szerb nyelven adtak hírt a hatvanas évek beszédairól, melyek ismertsége, hatása így két szinten definiálható. Az első a városi tér szintje; a beszeda fontos célja volt egy kicsiny, csökkenő lélekszámú városi nemzeti közösség bemutatása. Az önreprezentáció a szerb városi milliók kívül zajlott, a városi társadalmi élet egy tekintélyes helyszínén. Az est résztvevői közt megtaláljuk Pest-Buda és a környező települések szerb polgárságának tagjait, akik néha professzionális, de sokszor amatőrnek, ám a közösség önreprezentációja szempontjából „hitelesnek” tekintett darabokkal léptek a közönség elé. A népzene hangsúlyos jelenléte – különösen a második, táncos részben – hozzájárult a szerb kultúra kortársak körében való megjelenítéséhez.

A városi tér keretein túl azonban meg kell említeni az önreprezentáció további szintjét is. Tatjana Marković munkájában a már említett Egyesült Szerb Ifjúság ernyőszervezet művészeti és irodalmi tevékenységét a hálózatépítés (*networking*) példaként mutatja be.³⁶ Ugyan az általunk vizsgált beszeda nem kapcsolódik közvetlenül az Egyesült Szerb Ifjúsághoz, a beszeda szervezése és recepciója kapcsán is beszélhetünk hasonló törekvésekről. A beszeda rendezőinek célja volt, hogy megjelenjenek a „nemzet térképén”, így az esemény révén kapcsolatot tartottak a diaszpóra egyéb közösségeivel, ifjúsági szervezeteket, kulturális, irodalmi és ipari egyesületeket értesítettek az estélyről. Válaszként ezen intézmények, informális csoportok, sőt magánszemélyek táviratokat küldtek, melyben gratuláltak a szervezéshez, és elnézést kértek, hogy nem tudtak megjelenni. (Lásd: a térképet.) E szerveződések és magánszemélyek listáján szerepelnek a Magyar Királyság szerb-lakta déli régiói (Bácska, Bánát, Szerémség, Baranya), a diaszpóra távol fekvő városi központjai (Zára, Pozsony, Bécs, Debrecen), valamint válaszoltak meghívottak az államhatárokon kívülről, a Szerb Fejedelemségből, valamint Münchenből és Zürichből is.³⁷ E rövid üzenetek általában csak néhány udvarias mondatból álltak; ugyanakkor ezek léte és közzététele már önmagában a diaszpórahálózat fenntartásának aktusaként értékelhető. A pesti *Zastava* beszámolt ezekről a táviratokról, s ez a megjelenés egyaránt fontos volt az üzenetek feladóinak és címzettjének. E kapcsolati formák igen jól szemléltetik a diaszpóra egymástól távol élő közösségeinek önreprezentációját, valamint azt a központi szerepet, melyet Pest-Buda töltött be ekkor a diaszpórahálózat helyszínei között lazán szőtt kapcsolati hálóban.

³⁶ MARKOVIĆ, 2003.

³⁷ *Застава*, 2. (1867. január 18.) 6. sz. 3.

Gratuláló táviratok az 1867-es beszeda alkalmából.

Forrás: 3acma6a, 2. (1867. január 18.) 6. sz. 3.

1. Baja: énekkar.
2. Szabadka: szerb olvasókör.
3. Szeged: Sloga Társaság.
4. Zombor: helyi ifjúság.
5. Nagykikinda: énekkar, diákok, „Vidak” iskolai ünnepély résztvevői.
6. Zombolya: Bogdan Kuzmanović pap.
7. Temesvár: Zabava Egyesület.
8. Újvidék: Ipari Egyesület, az Ipari Társaság tagjai, a kereskedelmi bál szervezőbizottsága, a Szerb Nemzeti Színház társulata.
9. Karlóca: Zuban Popović, Katarina Lazarević, Natalija Savić és a helyi ifjúság.
10. Pancsova: Szerb Társaság, helyi ifjúság.
11. Versec: szerb templomi énekkar.
12. Fehértemplom: „Mileta”.
13. Zára: a gimnázium diákjai.
14. Prága: „helyi ifjúság”.
15. Bécs: Zora Egyesület.
16. Pozsony: „két szerb”.
17. Debrecen: Tićevci Egyesület.

A Habsburg Birodalom határain túl

18. Zürich: „testvérek a szabad Svájcból”.
19. München: Zavera Egyesület.
20. Gruzsa: „egy helyi lakos”.
21. Kragujevac: Šumadija Egyesület.

A beszeda politikai jelentősége

A beszédakat egy meghatározó politikai esemény(sorozat) árnyékában rendezték, így azok óhatatlanul politikai jelentést is kaptak, fogadtatásuk kapcsolódott aktuális politikai eseményekhez és vitákhoz. A résztvevő vendégek listáján általában számos

jelentős politikus, parlamenti képviselő, író szerepelt; magyar és más nemzeti elitek meghatározó tagjai. Részvételük a szerb diaszpóra kulturális törekvéseinek támogatásaként értékelhető. 1866-ban például a résztvevő notabilitások listáján találjuk a száműzetésben élő Karađorđević Sándor herceget, valamint gróf Andrássy Gyulát, Tisza Kálmánt és Széchenyi Bélát.³⁸ Ugyanakkor 1867-ben csupán néhány politikus jelent meg; Iosif Hodoş (Hodoşiu) román író és képviselő és a már említett Svetozar Miletić.³⁹ A sajtóbeszámolók a magyar főnemesség egyetlen tagjának, báró Sennyey Máriának, Sennyey Pál helytartótanácsi elnök feleségének jelenlétét említik.⁴⁰ A magyar notabilitások távolmaradása vagy legalábbis az a tény, hogy nem szerepeltek a tudósításokban, utalhat a magyar és szerb elit éppen megromlott kapcsolatára, miután a jövő államberendezkedésre vonatkozó szerb elképzelések megvalósulására a kiegyezést előkészítő tárgyalások e szakaszában kevés esély mutatkozott. Ezt a felvetést támasztja alá az is, hogy magyar és szerb periodikák is fogalmaztak meg többé-kevésbé explicit kritikát az est programjával kapcsolatban. A *Fővárosi Lapok* tudósítója Popović szerb nyelvű előadásának hosszúságát kifogásolta, mely egy, a nyelvet nem beszélő magyar számára unalmas volt.⁴¹ A *Zastava* ezzel szemben több „szerb” műsorszámot hiányolt az este programjából.⁴² Jókai Mór *A Hon* című napilapja számolt be egy, a beszédán történt kisebb incidensről, mely Hodoşiu szünetben elmondott köszöntőjét követően történt. A beszéd olasz nyelvű volt, s ez némi zavart okozott a vendégek közt. Valaki félreértette a helyzetet, és egy „*Evviva l'Italia!*” felkiáltással fejezte ki tetszését. „*Hodosiu ur, mint mondá, azért beszél olaszul, mert így többen értik, mint ha románul beszélne. Ha azt akarta, hogy megértsék, nem kellett, hogy olaszul beszéljen. Magyarul nem csak többen, hanem mindnyájan értették volna.*”⁴³

E három tudósítás utal a beszédak körül kialakult többé-kevésbé explicit feszültségekre és nézetkülönbségekre. Mindez különösen az előző eseményekről szóló tudósítások ismeretében válik láthatóvá, hiszen az 1867 előtt megjelent források csak pozitív megjegyzéseket fűztek az események leírásához, és éltették a résztvevő és a programban megjelenő nemzetek közti barátságot és egyetértést.⁴⁴ A diskurzus finom változása összekapcsolható a szerb–magyar viszony megromlásával és a pestbudai szerb miliő jelentőségének csökkenésével. Ez utóbbi változást jól mutatja, hogy a következő évben a Preodnica Egylet immár nem egy reprezentatív nagyvárosi helyszínen, hanem a szerb jellegét még őrző Szentendrén rendezte meg beszédját.⁴⁵

³⁸ Српска беседа у Пеншти. *Матица*, 1. (1866. január 31.) 12. sz. 286–287.

³⁹ A szerb beszeda. *A Hon*, 5. (1867. január 29.) 24. sz. [3.]

⁴⁰ Подлистак-Гласник. *Матица*, 2. (1867. február 20.) 5. sz. 119.

⁴¹ Két báléj. *Fővárosi Lapok*, 4. (1867. január 29.) 24. sz. 95.

⁴² *Zastava*, 2. (1867. január 18.) 6. sz. 3.

⁴³ A szerb beszeda. *A Hon*, 5. (1867. január 29.) 24. sz. [3.]

⁴⁴ A szerb ifjuság beszédája... *Fővárosi Lapok*, 4. (1866. január 27.) 22. sz. 83.

⁴⁵ 7. јан. била је у Сентандрији... Подлистак-Гласник. *Даница*, 9. (1868. január 31.) 3. sz. 71.

Összegzés

Az esszé egy pest-budai beszeda elemzésének három aspektusát mutatta be. Az esemény egyrészt kapcsolható a nemzetépítéshez, a „szerb” Buda és Pest kulturális intézményeinek hagyományához. Másrészt a beszeda leírható a közösség önreprezentációjának fontos mozzanataként, mely túllép a többnemzetiségű város határain, és kiterjed a diaszpórahálózatra. Harmadrészt az esemény körül kialakult diskurzus reflektál a közéleti eseményekre egy politikai vitákban igen gazdag időszakban.

A beszédakat a közönség mindig „szerb” eseményeknek tekintette. Ugyanakkor fontos megjegyeznünk, hogy a pest-budai multietnikus környezet nagy hatást gyakorolt ezek programjára és fogadtatására. Csáky Móric elmélete segít ezen események „tisztán” szerb jellegének árnyalásában. Így pontosabb olyan *metszéspontként* jellemezni a beszédát, ahol a városi miliók, művészek, politikusok és a közélet egyéb szereplői léptek kapcsolatba egymással. 1864 és 1867 közt talán a beszédák voltak a legfontosabb ilyen „szerb” események; amelyek ugyanakkor magukba is sűrítik ezen időszak szerb történelmét. Így például a pest-budai szerbség helyzetéről általában is sokat mond az, hogy a vizsgált, utolsó évben feszültségek váltak láthatóvá a beszeda, valamint annak fogadtatása körül.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ANDERSON

(1991) ANDERSON, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford.: Sonkoly Gábor. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2006. (*Atelier füzetek*, 8.)

CSÁKY

2010 CSÁKY, Moritz: *Das Gedächtnis der Städte. Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien, Böhlau, 2010.

ESTÓK

2004 ESTÓK János: Deák Ferenc és az opportunitás politikája 1865–1867. In: *Zala követe, Pest képviselője – Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*. Szerk.: MOLNÁR András. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2004. 223–260.

HROCH

2000 HROCH, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. Ford.: Erdősi Péter. *Regio*, 11. (2000) 3. sz. 3–26.

IGNJATOVIĆ

(1953) IGNJATOVIĆ, Jakov: Szerb rapszódia. Válogatta és ford.: CSUKA Zoltán. Budapest, Európa, 1973.

KOC SIS

1994 KOC SIS Károly: Budapest és régiója etnikai térszerkezetének átalakulása (1850–1890). *Földrajzi Értesítő*, 43. (1994) 3–4. sz. 299–324.

KOSTIĆ

1865 KOSTIĆ, Laza: Беседа. *Србски летопис* [1864], 109. (1865) 144–158.

KOVAČEK

- 1997 KOVAČEK, Božidar: *Текелијанумске историје 19. века*. Нови Сад-Будимпешта, Матица српска-Задужбина Саве Текелије, 1997.
- 1998 KOVAČEK, Božidar: Az első pesti mozgalom 1848 márciusában. *Magyar Napló*, 10. (1998) 6. sz. 38–39.

MARKOVIĆ

- 2003 MARKOVIĆ, Tatjana: Political, Cultural, Artistic Activities of the Ujedinjena Omladina Srpska as a Case of Networking. [Elhangzott a Budapesten 2003. augusztus 8–11. között megrendezett *Netz, Kultur, Wissenschaft* konferencián.] [<http://www.kakanien-revisited.at/beitr/ncs/TMarkovic1>] 2015. október 6.

MAXWELL

- 2005 MAXWELL, Alexander: Budapest and Thessaloniki as Slavic Cities (1800–1914): Urban Infrastructures, National Organizations and Ethnic Territories. *Ethnologia Balkanica*, 9. (2005) 43–64.

PÓTH

- 1982 PÓTH István: A magyar–szerb együttműködés gyümölcsöző évei. *Hungarológiai Közlemények [Újvidék]*, 14. (1982) 3. sz. 303–314.

SKERLIĆ

- 1925 SKERLIĆ, Jovan: *Омладина и њена књижевност*. Београд, Српска краљевска академија, 1925.

SUNDHAUSSEN

- 2007 SUNDHAUSSEN, Holm: *Geschichte Serbiens. 19–21. Jahrhundert*. Wien, Böhlau, 2007.

TÓTH

- 1981 *Budapest enciklopédia*. Szerk.: TÓTH Endréné. Budapest, Corvina, 1981.

VISY

- 1996 VISY Gábor: *A pesti Tökölyánom*. Budapest, JPTE TK, 1996.

VUJCSICS

- 1997 VUJCSICS, Sztoján: A Szerb Matica pesti évtizedei (1824–1864). In: *Magyarok és szerbek – Tanulmányok*. Szerk.: VUJCSICS, Sztoján. Újvidék, Forum, 1997. 96–100.

ŽIVKOVIĆ

- 1985 ŽIVKOVIĆ, Dragiša ur.: *Речник књижевних термина*. Београд, Полит, 1985.

ZVEKIĆ

- 1867 ZVEKIĆ, Đorđe: Србске беседе. *Застава*, 2. (1867. január 10.) 4. sz. [1–3.]; (1867. január 14.) 5. sz.: [2–3.]; (1867. január 18.) 6. sz.: [2–3.]